

VASY GÉZA (1942) Budapest

VASY GÉZA

Nagy László

Sok-sok éve foglalkoztat már 1956 forradalma és annak irodalma, szöveggörnyezetete. Hiszen ami történt, azt nem lehet pusztán tizenhárom napból megérteni és értelmezni. Annak voltak előzményei és elkésérítő következményei is. Én magam elsős gimnazista voltam 1956 őszén, s utólag magam is úgy értelmezem azokat a hónapokat, hogy szinte felnőtté váltam Újévtől Szilveszterig. Bejárhattam fizikailag is az utat a műszaki egyetemistákkal a Bem-szoborig, a Parlamentig, hallhattam Veres Pétert, majd később Nagy Imrét. Csupán tanú voltam, de az ott történtek felejthetetlenek. Az én nemzedékem számára a forradalom és azok az évek nem történelemkönyvi fejezetek, hanem a mi életidőnk, folytonosan gyülemelő tapasztalatainkat jelentették. Kezdetől fogva olvasó, sőt versmondó gyerekként engem ez az esztendő jegyzett el véglegesen a kortárs irodalommal is, legelőször Illyés Gyulával, az 1956-os könyvhétre megjelent *Kézfogások* című kötetével. Bölcsész lettem, egyetemi oktató, ám a 20. századdal foglalkozva nagyon sokáig csak óvatosan, ráutalóan lehetett 1956 irodalmának legkényesebb kérdéseivel foglalkozni. Sokáig még a Rákosi-kort is mentegették, kerülgették, mondván, hogy akkor is a szocializmus épült. 1989–1990 hozta el azt a reményt, hogy sokkal demokratikusabb világ köszönt ránk.

Én magam korábbi munkáim után egy nagyobb tanulmánykötetben gyűjtöttem össze fontosabb s ide sorolható írásaimat 2005-ben. A cím Illyés Gyulát idézte: *„Hol zsarnokság van”*. Később egy olyan tanulmányt is írtam, amely azt vizsgálta, hogy mi volt Illyés Gyula szerepe és jelentősége az 1956-os forradalom szellemi előkészítésében. Legújabban olvashattuk Illyés eddig ismeretlen naplójegyzeteit is a forradalom napjairól és a rákövetkező hónapokról.

1990 óta elég sok tanulmány született Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Ratkó József, Buda Ferenc, Juhász Ferenc, Petri György műveiről. (Bár a sort még mindig lehet, sőt ajánlatos bővíteni.) Ám úgy vélem, még mindig nem foglalkoztunk eleget Nagy László és e korszak kapcsolatával. Nagy Lászlóról beszélve nem csupán az 1956-os forradalom és hatása a lényeges, hanem ugyanilyen nyomatékosan az is, hogy mi módon, milyen úton jutott el odáig, hogy neki is jelentős szerepe lehessen e forradalom szellemi előkészítésében.

Az 1902-ben született Illyés Gyula, bár egyértelműen helyeselte 1945 történelmi változásait, a kommunista párt politikájával kezdettől fogva vitatkozott. Őt Révai és hívei már 1947 elején bírálták, ingadozónak tartották, Illyés pedig 1950-ben írta le – sok éven át titokban tartva –, hogy itt zsarnokság van.

Az 1925-ben született Nagy László, akinek édesapja mintagazda, egy ideig a falu bírása is volt, más úton kezdte el a pályáját. 1946 nyarának végén felkerült Budapestre, főiskolás, népi kollégista lett, a „fényes szellők” igézetében indult, akik majd „holnapra megforgatják az egész világot”. 1945 legelejétől Debrecenben már elkezdődött az a társadalmi forradalom, amely valóban átalakította egész Magyarországot. A fényes szellők ifjai nagy többségükben maguk is jót és szépet akartak, ám az ország a tovább bontakozó demokrácia helyett egyre inkább eltorzult, mert a szovjet mintájú sztálini rendszer egyre nagyobb hatalomra tett szert. 1948 vége már egyértelműen a diktatúra korának nevezhető. Rákosiék mindezt rendkívül ügyes taktikával igyekeztek elfedni, mondván: a szovjet-szocialista rendszer diadalútját az ellenség, a kapitalizmus, az imperializmus korlátozza, akadályozza. A fiatalok és jelentős mértékben a készülődő új, első generációs értelmiség előtt is sokáig rejtve maradt maga a totális diktatúra.

Nagy Lászlót is megzavarta, azaz inkább magával ragadta az, hogy főiskolás lett, megjelent első verseskönyve, és azt elismeréssel fogadták. Az ifjú Nagy László a Nemzeti Parasztpárt híve volt, édesapját is rábeszélte, hogy erre a pártra szavazzon. Az 1948 áprilisában megjelent versét azonban Révaiék kisajátították, a kommunista párt egyik vezérdalává tették. 1949-re Rákosiék fölszámolták a többpártrendszert. A költő s még annyi más fiatal mindebből semmit sem vett észre, őt

is rabul ejtette a kor forradalmi és sematikus szemlélete, ábrázolásmódja. A költő szovjet ösztöndíjat ugyan nem kapott, de helyette Bulgáriába küldték, hogy tanulja meg ezt a nyelvet, s fordítson magyarra. 1949 őszétől 1951 nyaráig közel két évet töltött ott. S bár vakációkra hazajárt, az idegen környezetben aligha szembesülhetett a magyarországi valósággal. A nyelv és a bolgár népköltészet beható megismerése nagy nyereség volt számára, de a költészete zsákutcába tévedt. 1951 őszéről, a hazatérése utáni időről így vallott a költő: „Hívtak a Szabad Nép külföldi rovatához. Beteg vagyok, vért köpök, mondtam. Nem köptem vért, de szörnyen éreztem magam. Fájt a gyomrom. Idegzetem megrendült, baljós gondolataim kerekedtek. Kezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. Kezdetben mégis nem a felső vezetést hibáztattam, nem hihettem, hogy elárulva a forradalom, ami éltetett ifjúságomban. Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket. Az 1956-os nemzeti tragédia ekkor kezdődött. Az 52-es év mutatja már küszködésemet s nemcsak magammal.”

Az 1952-es év versei valóban mutatják a küzdelmet: az eltévedtség felismerését, a helyes út keresését és a rátalálást. Keserves az élmény, szülőföldjén nem érezheti otthon magát a hazatérő: „Azért futok, mert rettegnek tőlem, / mint vihart keltő garabonc-deáktól, / pedig a fejem érettük törtem / s vérüktől vérem el sohase pártol” (*Bolyongó*).

Az ilyen szemléletű versek 1952-ben nem jelenhettek meg. Csak Nagy Imre kormányának 1953. júliusi megalakulása, az új kormányprogram tette lehetővé – bár továbbra is szigorú korlátok között – a kritikus szemléletű irodalmi alkotások közzétételét. Nagy László kijózanodását és magára találását legerőteljesebben az *Aszály* (1952) mutatja meg. 1952 emlékezetesen nehéz esztendő volt. Végletekig fokozódott a terror, s közben az ország az éhínség határáig jutott. A sajtó azonban csak győzelmi jelentéseket közölhetett, s bár alig termelt valami, megszigorították a beszolgáltatás normáit és a végrehajtás ellenőrzését. A vers e környezetben bizonyul bátor szembenézésnek, a pártjelszavak és a valóság szembesítésének. A kimondás bátorságának bővületében új magatartásforma válhat céllá: „Szép lesz a termés – szól a tudósító. / Ó, de szeretném bukattani a földre, / kemény földünket hazudozó szája / hadd csókolgatóna! // Rossz lesz a termés, szép csak ez a küzdés, / nem a bőségért: a megmaradásért. / Szívét az ember dacosabban hordja // aszályos földön.”

Hazatérése után Nagy László szemléletének alakulásában nagy szerepet játszott a baráti kör is. E körben a mester Vas István, a tanítványok: Juhász Ferenc, Kormos István és Nagy László. Ezek az együttlétek szinte „egyetemi” tanulóévek voltak számukra. Ez a műhely is inspirálta azt a költői forradalmat, amely 1953 után bontakozott ki Juhász Ferenc és Nagy László munkásságában.

Nagy László meghatározó felismerése az volt, hogy már nyoma sincs az 1945 utáni felszabadultságnak, ő már nem az idővel népinek mondott demokráciában él, hanem egy totális diktatúrában. A magára találás első lépése tehát az volt, hogy szembe kell szállni bármifajta hazugsággal. A költő kötelessége az igazmondás. Ez egyelőre nem nevezhető az egész rendszerrel való radikális szakításnak. Hiszen katasztrófák minden korban léteztek, a kenyér is kevés lehetett. Ámde hamarosan azt is felismerte, hogy itt a rendszerben van a hiba. Ez az új tudás szervesen összekapcsolódott azzal, hogy a költői tehetség isteni adomány ugyan, de ezt a szakmát is tanulni kell, s ha valaki újat szeretne mondani, azt újfajta eszközökkel, szemléletmóddal szükséges kifejezni. Ezekben az években, 1953 és 1956 között bontakozik ki Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalma, amelyet látomásos-szimbolikusnak neveztek el, hozzáátéve később a mítoszi jelleget is.

Az olyan versek, mint az *Aszály*, persze közölhetetlenek voltak. De talált a költő olyan jelképet is, amellyel nyíltabban utalhatott a bajokra. A *Kovács* miniatűr portréversének záró strófája egyértelműen vonatkozik a jelenre: „Fecsegők cifra sallangját elfujja. / Pártot áll, szözata: vas-zene. / S tüzel, mert tudja, nagy baj lesz, ha újra / Befagy az ábrándok tengere” (1952).

Feltehetően az ekkor már kötetnyi verses mesét megalkotó Juhász Ferencnek is szerepe volt abban, hogy Nagy László is írt egy elbeszélő költeménynek nevezhető mesét. A *Csodamalac* szegényembere elhinné a kismalacnak, amelyről álmodott, hogy „Általam lesztek boldogok, / a csodamalac én vagyok”. Ám az állat egy év alatt se hízik meg, viszont mindent fölزابál, s azt mondja: „világ még olyat nem látott, / megeszem én a világot!”. A kis gömböc valóban nekilát mindent felfalni: előbb

a családot, majd az aratókat, a huszárokat, a juhokat, az ökörgulyát. A kis gulyás viszont bicskájával széthasítja a kis gömböcöt, a szegényember hozzáadja a nagyobbik lányát, s nagy lagzit csaptak, s az emberek „Nagy örömben reszkettek, / szabad levegőt vehettek!”

Ez a mese 1954-ben jelent meg *A nap jegyese* című kötetben, s akkor, Sztálin halála után, Nagy Imre miniszterelnöksége idején helyet kaphatott a kötetben a *Bolyongó* és az *Aszály* is. Ugyanakkor a verses mese előtt, a lírai művek lezárásaként olvasható a *Rapszódia*, amely azért továbbra is valamifajta megnyugvásban reménykedett: „Szülöttünk, hogyha sírásba meg nem szakad, / megnő, talán élni játék lesz néki: / zengő szférákba nyúlva, a hóna alatt / régelmult apjának karját megérzi.”

Nagy László valóságsszemléletében és költői világmésképeben az újabb, számára kopernikuszinak is nevezhető fordulatot 1953-ban a *Gyöngyszoknya* hozta. Ez a vers gondolatilag az *Aszály*tól a *Csodamalacig* terjedő ív kiteljesítése, abban az értelemben is, hogy a költő itt végre megtalálja a teljes értékű választ a való és az ideál egyidejű s egyszerre tényszerű és korszerű érzékeltetésére. Olyan szimbolikus alkotás, amelynek két hőse az emberiesített jégeső, ez a „csupagyöngy céda” és a „vetések csősze”, aki a dulás után átváltozik „egyszál férfivá”, „emberré”, akinek a kaktizmák után is feladata van. A vers csodálatos leleménye, hogy nemcsak az emberi lét kétarcúságát mutatja meg, hanem a természetét is: nem pusztán a békés tájjal állítja szembe a viharost, hanem magát a vihart is összetetten láttatja. Elbűvölő és félelmetes. A viharos jégeső megszemélyesítése nyilván összefügg a rossz társadalmi erőkre való rájátszással, ugyanakkor megteremti a költő első igazi és valóban egyéni, mégis közösségi tapasztalatokra épülő mitikus alakját-szimbólumát. A *Gyöngyszoknya* összetett jelképe a lét polifóniáját szólaltatja meg: magába foglalja a teremtést és pusztulást, a versindítás együgyű emberhitét, a földrevertséget és a keserves leltár utáni „feltámadást”: „S mégis: amiket a szív s ész gyönyörűn eregettek, / ábrándok, tervek sárba lesújtva nem lehetnek! / Áll az ember a tájban, vassá mered a lába, / fonséges fejét bánat, bitangság fölé vágja – / s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt, / mellébe levegőt vesz, tartja – egeket zendít.”

Amikor 1956 nyarán, kora őszén megjelent *A vasárnap gyönyöre*, a zsákutcák és válságok után Nagy László első igazi verseskönyve, az már a felnőtt és szellemi értelemben is függetlené vált ember műve. A nyitó vers címében s legelső sorával azt ígérte, hogy ő „Tündér-arcokkal dözsölő”, de ezt úgy folytatta, hogy „mámorod messze szökött”. Egészen más már a költői szemlélet: „Üvöltsd a jó sok porára: / a jövő nem fedezék – / sziklához csapni a keserű / poharat már nem elég.”

Egyértelműen tragikussá vált a világszemlélet, rácsapó nyomatékkal cáfolja azt, amit egy jámbor olvasó várhatott volna *A vasárnap gyönyörétől*, amely a *Gyöngyszoknya* után a költő második hosszúverse. Ugyanez a korholó hang szólal meg a *Víg esztendőkre szomjas* (1954. *Szilveszter*) című versében: „Hamis írást kik tettek, betűik férgék lettek, / bántják örökké őket, bukfencet rajtuk vetnek. / Régi találmány rozsdás, hajdani konok dogmák / s hitek szétesve, mint pattant-abroncsú dongák. // Nagy temető ez, hallgat gép és ember és állat, / csak a befödött vágyak élnek, fölkiabálnak!”

Nagy László szemléletének fejlődésében igen jelentős *Születésnapra* című verse, amelyben harmincéves önmagát szembesíti a mintegy négy évvel fiatalabbal: „Hirdetted te is, hogy félni tilos, / ember vagy végre, de élsz dideregve, / mint hentes-kötények, csurompiros / fellegek szakadtak képzeletedre. // Nem látsz a tündöklő végtelenbe, / nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass, / kezekben a róza lefejezve, / tövises szára az, amit szorítasz.”

Különösnek mondható a *Halállal élek, nem kenyérrel* vallomása. Ez voltaképpen és elsősorban bűnbánó vers, a szerelem összeomlását, a vereséget, a csalódottságot éneklő meg azzal, hogy „én vagyok a bűnös, nem az élet”. Ugyanakkor folyamatosan átsejlik a versen a társadalom csalódottsága, a menekülés a magánytól, a kifosztottságtól, a magányérzetétől. Érdekes, hogy ennek a műnek a *Virágok hatalma* kötetben volt négy olyan záró sora, amely később soha nem jelent meg: „Értsd meg, hogy országos ez a bánat, / kellene, hogy jöjjön a bocsánat. / Aki megbántott, kiabál hozzád, / Mint az elfordult fényhöz egy ország.”

Az országos bánat tehát egyúvé illeszti az egyén magánéleti és a magyarság nemzeti bajait. Mindennek nagyszabású összefoglalása a *Csodák csodája*, amely 1956-ban jelent meg az Új Hang

októberi számában, tehát néhány nappal a forradalom kitörése előtt. Okkal feltételezhető, hogy ez a mű a Rákosi leváltása utáni hetekben, nyár végén, kora ősszel keletkezhetett, már csak azért is, mert ez a vers a halálból, az önhalottságból való feltámadás víziója:

*Mennydörgő napfény-ruhában,
 hogy a dárdákat elsöpörje,
 záróköveket eltörölje
 síromhoz angyal nem jön,
 csönd van az égen, földön,
 homály van szikla-szobámban.
 Mi lesz, ha így maradok?
 Szemeim ragyogjatok,
 kezeim dörögjetez,
 induljatok meg lábak!
 Én fordítom a követ félre,
 csodák csodája:
 kiülök a sír peremére.*

*Íme, az ember fia föltámadt,
 én vagyok, nem árnyék, nem is látszat.*

Rokon ez a látás az évekkel későbbi, József Attilát megidéző költeménnyel, de az majd fohász-kodás, könyörgés, segítségkérés lesz. Nagy László 1956-os vershőse átélte a halált, s a feltámadás első gondolataként az addigi gyötrelmeken túllépve a feledésre, a boldogságra áhítozik:

*Esedezek fényt a levelekre,
 boldogságot minden elevenre.*

*Bujkál bennem csodálatos dallam,
 dúdolok magamnak, jó kedvem van.*

Az újjászületés örömétől a vers eljut a tragédiáig, hogy a holnap távlatában bizakodhasson:

*Éloi lamma sabaktáni! –
 sóhajtoztam akkor az égig
 bajosan s hiába.
 Égiek, földiek
 többé ne csaljatok meg engem,
 csillagok sose hagyjatok cserben.
 Sok ecetet ittam,
 sok volt nekem a kín,
 a látvány, hogy ebek száján
 csüngnek a rongyaim.
 Nem akarok már emlékezni,
 Emlékeimtől elvérezni –
 Feledni minél hamarabb!
 Úgy lehetek csak szabadabb.
 S holnap már fehér ruhában,
 szerelmem, tengerre szálllok,
 ne remegj és ne siránkozz:
 megtanulni a fényes zúgást
 megyek a Niagarához.*

Összegyűjtött verseinek első kötetét Nagy László 1957. november 10-én keltezett tömör utószóval látta el, kijelentve azt is, hogy „E könyvben közölt verseimet vallom enyéimnek. Szövegük végérvényes.”

A *vasárnap gyönyöre* feltehetően 1956 nyarának végén jelenhetett meg, mert csupán néhány kritika készült róla 1957 első hónapjaiban. A *Deres majális* 1957-es dátummal 1958 januárjában került a boltokba (Czibor János írta az első recenziót 1958. január 19-én), s mindössze öt írás foglalkozott a könyvvel. Az 1956 utáni esztendőik irodalma nem felelt meg a hivatalos elvárásoknak. A költőnek – Juhász Ferencsel együtt – 1965-ig kellett várnia arra, hogy gyűjteményes köteteik után új versekkel jelentkezhesse. A színhagyomány megőrizte a kulturális és ideológiai ügyekben főilletékes Szirmai István (1906–1969) kijelentését, hogy amíg ő a posztján ül, addig Juhásznak és Nagy Lászlónak nem jelenik meg új kötete. Ő ugyan 1966 végéig töltötte be említett munkakörét, de a még illetékesebb elvtársak megmagyarázhatták neki, hogy most már nincs szükség ekkora szigorra.

1957 legelején, majd körülbelül éppen egy évvel később alighanem azért jelenhetett meg Juhász Ferencnek és Nagy Lászlónak gyűjteményes könyve, mert ezek kiadói előkészítése még 1956-ban történhetett, s a régi-új kommunista párt még nem ért rá arra, hogy ennyire figyeljen rájuk (s persze másokra is). Ők ugyan a párt szempontjából renegáttá váltak, de a forradalmi eseményekben nem vettek részt. Ők csalódtak a pártban, az pedig bennük. Az irodalompolitika viszont abban reménykedett, arra buzdította őket, hogy lássák be botlásaikat, és térjenek vissza az általuk helyesnek tartott útra.

Kicsit visszalépve 1954 nyarára: az Írószövetség elnökeként a közgyűlésen Darvas József igen terjedelmes beszámolót tartott, sok mindent és mindenkit bírálva. Nagy Lászlóról és Juhász Ferencről például ezt állította: „A – reméljük – átmeneti céltévesztés, a fáradtság, csüggedés, a megfutamodás nemcsak a megsokasodott »halál-versek«-ben, hanem egy sereg más, új versben is megmutatkozik. Itt vannak mindjárt a különben egészen nagyszabású költőként kibontakozó Nagy László új versei a Csillag legutolsó számában. Különösen a *Gyöngyszoknya* címűre szeretnék emlékeztetni, amely nagyerejű, képgazdag vízió egy jégverésről. A költői erő nagysága s a mondanivaló kicsisége közötti aránytalanság különösen aláhúzza az eszmei szegénységet, az öncélúságot, a csüggedés hangulatát. Vagy hadd említsem Juhász Ferenc rendkívüli költői tehetségéről tanúskodó verseit: akár a *Könyörgés középszerért*, akár az *Őszi intelem* címűt... Vívódás, meghasonlás, reménytelenség árad ezekből a versekből” (DARVAS József: *Új népért, új kultúráért. Tanulmányok*, Szépirodalmi, 1956, 209.). Az elnök elvtárs nem tudott elszakadni a bírálattól, annyira buzgott benne a rákosista szemlélet, hogy harminc (!) könyvoldallal később visszatért a költőkhöz: „S aztán ott van a másik oldalon Juhász Ferenc vagy Nagy László. Vajon az olyan versek, mint a *Jártam én koromban, hóban* vagy a *Rezi bordal* egyszerűen csak formalista, öncélú versek? Szó sincs róla, nemcsak azok: politikai tartalmat fejeznek ki, az elcsüggedésnek, elbizonytalanodásnak, a reményvesztettségnek a hangulata kísért bennük. Az öncélúság nem egyszerűen tematikai kérdés, nem azért formalisták a szóban forgó versek, mert közvetlen politikai vagy társadalmi mondanivaló helyett a jégverésről, természetről, szerelemről, életről, halálról szólnak, hanem azért, mert mély pesszimizmus sugárzik belőlük. S így van politikai tartalmuk is. Nem választható külön a naturalista és a formalista irányzat: közös az eszmei-politikai gyökerük, mindkettő egyet jelez; jelzi azt – s ezt nagyon határozottan meg kell mondani –, hogy irodalmunkban megerősödtek a kispolgári nézetek. De lényegében még esztétikailag is azonos ez a két jelenség – szükségszerűen csap át egyik a másikba. Mindkettőre jellemző az, hogy képtelen meglátni és kifejezni az életet a maga gazdagságában és bonyolultságában. Képtelen meglátni a valóság igazi összefüggéseit. Ál és hamis összefüggéseket keres, s azokat általánosítja” (Uo., 240.).

Eljött a XX. kongresszus, eltűnt Rákosi, de 1957-ben a dogmatikus irodalompolitika kitarotán folytatódott. 1958-ban az *Élet és Irodalom* egyik tavaszi számában (1958/15) *Háttal előre?* címmel utasította el Jovánovics Miklós a költőt. „Kétségtelenül új színeket hozó versei melegházban nevelt vadvirágok [...] A mai valósággal szembeni oppozíció *szimbolikát* termel ki Nagy László költészetében, amely legtávolabbi gyökerével a *romantikáig* nyúlik vissza [...] A szimbolizmus a dekadencia küszöbére. S Nagy László olykor átlépi ezt az alacsony küszöböt. Humanitása elvont, s mint ilyen meglepően kényelmes és mutatós, ezoterikusan sejtelmes [...] Romantika és szimbolizmus, misztika és spiritizma ihletettségek nyomai keverednek Nagy László költészetében a realizmus és a magas esz-

meiség igényével [...] *Egész habitusával hátramutat anélkül, hogy visszafelé vágyakozna.* Nem veszi észre: minden keserősége, sebzettsége abból ered, hogy világnézeti fejlődése megrekedt, szemléletmódja korszerűtlen. Nem leli fel magában a bátorságot, hogy a reális jövő felé tekintsen, de még ahhoz sem, hogy körülpillantson [...] Egyetlen vágyat serkenthet a becsületes pályatársakban: segíteni rajta, amíg csak képzeletbeli sírverme szélére ülve élvezzi a napot. Azok az értelmezői, akik homályos fénnel állják körül, s a diagnózist eltitkolják előle – nem jó szolgálatot tesznek neki.” (Idézi: Domokos Mátyás, *Leletmentés*, Osiris, 1996, 150.)

Elmúlt egy fél évtized, s több évvel betiltása után ismét Darvas József lett az újjáalakult Írószövetség elnöke, természetesen a párt megbízásából. Elvárásait így fogalmazta meg: „Ezek az írók, költők annak idején egy eszme, egy hit szárnyán szárnyaltak a magasba: ez volt írói létük tartalma [...] írói, költői szárnyalásuk össze volt kapcsolva a szocializmus ügyével. Sőt, még 1953 után is, amikor válságba kerültek, s helytelen nézetek hatása alá kerültek, még akkor is a köz problémáival való viaskodás adott pátoszt a szavaiknak. Most itt állnak, kiábrándultan, se ide, se oda nem tartozón, s vagy a dacos moralizálás, vagy az időszerűtlenbe való menekülés, az óvatosságot lényegtelenítő útjait járják [...] Persze azt kérdezhetik – kérdezték is többször –: »Mit kívántok hát tőlünk?« Nehéz erre válaszolni, s bármennyire közhelynek is látszik: kinek-kinek magában kell megtalálni a feleletet. Azt szeretnénk, ha – megjárva a belső szenvedések útjait – visszatálnának a régi forráshoz, amelynek megzavarodhatott időlegesen a vize, de mégis írói létük éltető nedveit adta...” (Uo., 151.).

Nagy László költői útjáról, 1952 utáni kétségbeeséséről, magára találásáról már esett szó. De ő maga miként reflektált 1956 őszeinek forradalmára? *Életem* című emlékezésében erről szűkszavúan ennyit mondott el: „A tragédia előtti mozgalomban tán csak verseim vetek részt. Személyem vonakodott, mert glédába kerültem volna sokakkal, akik verseimért még nemrég rámfintorogtak és üldöztek is: a másodszeri átnyergelőkkel, akik majd harmadszor is átnyergelnek. Tisztelet és becsület néhány kivételnek. ('58-ban Szófiában falhoz vertem egy hazánkfíát, mert kezemet véresnek mondta, és pisztolyt fogott rám.) A fegyverek idején s utána is lefoglalt feleségem betegsége, majd tüdővérzése. Kétfelől értek a csapások, hogy még jobban megőszültem.”

Verseinek újabb kiadásában tehát nem reménykedhetett, maradt a műfordítás, amelynek ezekben az években vált igazán nagymesterévé. Új verse 1964-ig csak elvétve jelent meg, s tudjuk, hogy kézirat is kevés volt, csak 1962–63 táján születtek gyakrabban írásai. Sokéves munka, 1954-ben kezdődő próbálkozások után készült el a *Ki viszi át a szerelmet*, amely – feltehetően a költő szándéka szerint – embléma-versévé vált. A mű először a *Kortárs* 1964. júliusi számában jelent meg, egy oldal legaljára szinte leszorítva, mintha a szerkesztőségben senki sem ismerte volna fel e mű jelentőségét. Amikor a *Himnusz minden időben* megjelenhetett az 1965. évi könyvhéten vagy 1965 nyarának végén, a legelső kritikát az *Élet és Irodalom* közölte, ám nyúlfarknyi terjedelemben. Világirodalmi rangúnak nevezte ugyan a kritikus a lap belső munkatársának, a képszerkesztő Nagy Lászlónak a művét, de két költő közé besorolva ez az eljelentéktelenítés eszközévé vált.

A kötetet forgatva akkor ez csak annak tűnhetett fel, aki tudhatta, hogy a költőnek több más, kódolt és dekódolható verse van 1956 óta. Domokos Mátyás megírta *Leletmentés* című könyvében a „nem létező” cenzúra korát felidéző tanulmányában – mint a kéziratok egyik kiadói szerkesztője –, hogy még ekkor sem volt egyszerű dolga a költőnek. A külső lektornak természetesen ideológiai-politikai feladata volt, ha kétségek merültek fel. Szerintem Király István vagy Pándi Pál lehetett a külső lektor. Az ideológiai kérdéseket is mérlegelve mindössze két verset javasolt elhagyásra a bíráló azzal a megjegyzéssel, hogy majd egy későbbi kötetben kapjanak helyet. Ez a két vers mégis megjelenhetett, viszont két másik verset ki kellett hagyni: az egyik a *Semmi fenség*, a másik a *Kitűnik származásom*. Azt is megírta Domokos Mátyás, hogy a költő az utolsó percekig halogatta *Menyegző* című hosszúversének leadását a kiadóba, mert attól tartott, hogy a megjelenés előtt felfedezik és felfüggesztik. Ez a mű 1965 augusztusában jelent meg a *Kortársban*, a verseskönyvvel tehát szinte azonos időpontban. S azóta mindenki úgy tartja számon ezt a művet, mint Nagy László egyik legfontosabb, történelmi és költői, világszemléleti összefüggéseket vizsgáló, máig megkerülhetetlen alkotását.

A költő nem hátrált meg a rázúduló feladatok előtt, hanem valóban *Arccal a tengernek* tekintett szét. De ugyanezt tette akkor is, amidőn 1956 forradalmának rövid életű mómora után a tragédiák tragédiájával kellett szembesülnie.

A *Himnusz minden időben* című kötet s néhány 1956 utáni darab – bár jó néhány éves szünet után – nyomatékos hírt adott 1956 tapasztalatáról, annak következményeiről. A legegyszerűbben és

legnyomatékosabban *A város címere* nyilvánította ezt ki. Szinte csoda volt 1965-ben, hogy ez a vers megjelenhetett.

Ez az év mámoros esztendő lehetett a verskedvelők számára. Nagy László – persze másokkal együtt – még ekkor sem juthatott teljes nyilvánossághoz, s ez éppen 1956 forradalmához legközvetlenebbül kapcsolódó költeményét is érinti. *Kinek fáj, emberek* – hirdeti a cím. Bizonyosnak mondható, hogy még 1956-ban, közvetlenül a forradalom leverése után íródott. A mű először 1966-ban jelent meg az *Arccal a tengernek* című életműgyűjteményben a *Halállal élek, nem kenyérrel* című vers után. Ezzel a verssel le is zárta a ciklust, a következő ciklus címe *Vérugató tündér, élén A város címere*.

KINEK FÁJ, EMBEREK

*Csontkráterekkel a hold,
hófuvatokkal a föld
fény-förtelemben ragyog,
mindennél nagyobb
a csönd.*

*Ki old meg téged, dráma,
te fehér-fekete?
Megoldhatatlan a lét,
mint a jegenyék csupa-jég,
csupa-lánc lakzis menete.*

*Mozdulatlanná remekít
mindent a hideg,
betábláz a fagy üvege.
E leltárból nem menekül
se anyag, se alak.
Ordas csillagok virrasztanak.*

*Ki hozta ezt az időt,
hogy átfagy a pille bábja,
benne a nyár,
s hogy az ólban szörnyed lerágva
az egyetlen kecske gerince,
s feltűzve a tél szuronyára
a krumpli,
mit a föld ős-melegében
őrzött a pince!*

*Ki hozta ezt az időt,
hogy fenn függ a csontkráteres
holdon az utolsó bölcső,
benne a szerelem
csupa-könny, csupa-gyöngy kincse!*

*Ó, míg a lelkek és elmék
tanakodtak,
míg zsugorodtak,
a két pólus közé kiterpedt
szárnya e martalóc frontnak.*

*Kinek fáj, emberek,
 ha az élet ér-fala átfagy
 s dörrenve megreped?
 Emberek, ki örül annak,
 ha a végzet önnemző szavai
 hirtelen megtorpannak,
 s nem fut ki a végső mondat? –
 A hó-mezőre, hol ír a halál,
 ki teszi ki a szívét
 nagy tüzes pontnak!*

Görömbei András monográfiája igen alaposan foglalkozott a *Kinek fáj, emberek* című verssel, de azt nem emelte ki, hogy itt meghatározó 1956 szerepe. Felkutatta s lábjegyzetben leírta azt is, hogy ez a mű feltehetően 1956 végén keletkezett. Nem közölhette *A vasárnap gyönyöre* kötet – nyilván akkor még nem született meg –, de nincsen benne az 1957. novemberi dátummal jegyzett verseskötetben sem. Persze feltételezhető lenne, hogy akkor még kézirat sem volt, ám akkor vajon miért szerepel ez a vers az életműgyűjteményben 1954–56 közötti időpont-megjelöléssel? A *Deres majális* kötetbe politikai okok miatt nem volt célszerű, nem is lehetett beletenni? Miért maradt ki a *Himnusz minden időben* kötetből? Másokkal együtt vajon Nagy László is közölhetetlennek tartotta? Domokos Mátyás és néhány barát esetleg tudhatott róla, de nyilvánvalóan nem került be a kézirat a könyvtervbe sem, mert Domokos Mátyás mint szerkesztő aligha titkolta volna el tudását a *Leletmentés* című könyvében. Egyszerűnek látom a magyarázatot. Az 1965-ös kötet még az ellenőrzés fokozott figyelmét érdemelte ki. Az *Arccal a tengernek* a költő addigi életművének gyűjteménye volt. Nyilván ellenőrizték, de akár azt is mondhatta a költő meg a szerkesztő, hogy csupa régi vers van benne, főként ha a kiadói szerkesztő is ezt sugallta. Ez pedig ennél a kötetnél Juhász Ferenc volt, a régi jó barát. (Annak idején a *Deres majális* 1700, *A vasárnap gyönyöre* 2000 példányban jelent meg, a *Himnusz minden időben* 4000, az *Arccal a tengernek* 8000 példányban fogyott el, s megjelent második kiadásban is.)

A *Kinek fáj, emberek* viszont csaknem tíz esztendeig várt a megjelenésre az 1956-os forradalom leverése utáni hetek-hónapok egyik legfontosabb alkotásaként. Voltaképpen azt is örömmel kellett volna nyugtáznunk, hogy ez a mű akkor napvilágot láthatott. Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténész volt az, aki erre a műre rendkívül nyomatékosan felhívta a figyelmet. 1967-ben jelent meg a Vajdaságban *Két költő* című kismonográfiája Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról. A Nagy Lászlóról szóló fejezetben olvashatjuk:

„A *Kinek fáj, emberek* című verse, egy alakulási szakasz csúcsaként, a maga télképzetében az olyan versekkel egyenrangú, mint Petőfi *A puszta télen* s József Attila *Téli éjszaka* című költeménye. Az esetlegességek eltűnése, melyek felsorakoztatása eddig a verstest nagyobbik felét adta, a tél absztrakcióját eredményezte. De a vers privát mozzanata is elvesztette erejét: Nagy László problémája az emberiség ügyévé lett, kérdései létkérdésekké váltak, s a látvány mind méretében, mind pedig jelentésében egyetemessé [...] Mintha egy másik Nagy László-i világba léptünk volna, melyben a fragmentumok ígérete helyett a teljesség az uralkodó. Nemcsak a képzelet remekel, de a gondolat is sallangjaitól megtisztultan ragyog. A hagyományos Nagy László-i vers itt teljeseedik ki, s itt szűnik meg »hagyományosnak« lenni. A magára találás pillanata volt ez, s tragikus ellenpontjait abban kell keresnünk, hogy intim szándékai ellenére nem az öröm, hanem a tél képzetének, a pusztulás, a halál látványának kapcsán született meg, a racionak és a látomásosságnak immár nem József Attila-i ötvözetét adva. Az összegzés verse is éppen ezért a *Kinek fáj, emberek*. A költői kohóban a versmodorok is egyénivé alakultak. S ha kérdése még Petőfire s a versstruktúra József Attilára emlékeztet, a feleletek már övéi, mint ahogy övé a kérdésfeltevés »tartalma« is” (Bori Imre, *Két költő*, Forum, 1967).

Az 1965-ös kötet kritikai visszhangjából Czine Mihály emelkedett hangvételű, esszé rangú méltatása emelkedik ki, amely az életmű felfedezésére biztat. „Első érzésünk: a költő világa még komorabb lett. A dérből fagy lett. A tapsikoló öröme most már csakugyan holtak; a virrasztó férfira mint-ha anyátlanul fekete éj hajolna, s szívig pengne a halál húrja. A *Deres majális* jó részében inkább csak mérlegelte a pokolba szállás gondolatát, s a gyászra szinte mindig szivárványt emelt. Most

már csakugyan nagyon fáj. Az emlék sem melegít, és nincsen kegyelem, »fekete tóknén a fej, s már skarlátban a balsors fölötte áll« (CZINE Mihály, *Nép és irodalom*, 1981).

Az újabb gyűjteményes kötet, az *Arccal a tengernek* az 1966-os könyvhetre jelenhetett meg. Fogadtatásának jóval szűkebb volt a kritikai visszhangja, pedig arra is remek alkalom kínálkozott volna, hogy elemző pályaképek szülessenek nagyobb számban. Legfigyelmesebben Tamás Attila írt a kötetről: „a tudatosodás segíthet ahhoz is, hogy ez a líra a *parányítól közvetlenül a végtelenre* irányulás kettősségén belül többet magába foglaljon az e pólusok *közt*i sokrétű szférából. S már ne csak a jobbára ebből a szférából vett, sok más között fölillantott képek, szavak formájában. Ennek a nagyobb fokú tudatosságnak első jeleit alighanem az *erkölcsi* tisztaság követelményének hangsúlyos megfogalmazásaiban ismerhetjük föl” (TAMÁS Attila, *Irodalom és emberi teljesség*, 1973). A kritika nem térhetett ki versek sorára, de az idézett gondolat ráutalás-szerűen ráérthető akár a *Kinek fáj, emberek* gondolatkörére is.

Kiss Ferenc ki is emelte a *Kinek fáj, emberek* versvilágát. „E versekből igen könnyű volna egy irgalmatlan és kietlen világ képletét összeállítani, belőlük a lét abszurditásának érveit kimutatni. Némely verselemekből – de a szépségüket éltető líraiság éppen nem egy ilyen irányú bizonyító szándékból, hanem a megdöbbenés, a tiltakozás és a heveny hiány fájdalomából ered. [...] A *Kinek fáj, emberek* az átfagyott pille bábja láttán az élet forrását, a napot, a csontkráteres hold láttán a szerelmet őrző bölcsőt kéri számon, s utolsó szavaival is újra csak erre kérdez. [...] A kérdés vállalás itt, a küzdelemre termett, vállalásra ítélt ember szava. Az esdeklő, vallató kérdések ezt tanúsítják, s azt minősítik képtelenségnek, hogy az élet termő folyamatát a megtorpanás, kiteljesedését a rokkadás veszedelme kérdésessé teheti. Innét ered a tragikus hangoltságot emelkedettséggel feltöltő, rap-szódiás dikció” (Valóság, 1968/11; könyvben: Kiss Ferenc, *Művek közéről*, 1972).

Sok évvel később Görömbei András monográfiája foglalkozott részletesebben ezzel a költeménnyel: „Nyilvánvalóan tudatos szerkesztés helyezte a *Kinek fáj, emberek* című összegző verset Nagy László e faggyal, csönddel, jéggel, halállal telített ciklusának záró darabjává [...] Ebben Nagy Lászlónak a ciklus fő motívumaiból szerves egészet sikerült alkotnia. Organikus vers, részei egyenlő erővel vesznek részt az egészben, miközben megőrzik szemléletességüket, az általánosítás oly magas fokára is eljutnak, hogy bennük plasztikusan jelenik meg nemcsak a tél absztrakciója, de az emberi dráma is, amelyet élet-halál küzdelemként tartunk számon. A siratóének párhuzamos mondat szerkesztését kérdészuhataggyá formálva alakít ki olyan versstruktúrát, mely hiánytalan világegész megjelenítésére alkalmas, s magába foglalja a lét küzdelmét is. [...] Ember és világ együtt szólal meg itt Nagy László 1956 végi életérzésének, világlátásának összegző versében. Tragikumérzés, végzettudat és a kiszolgáltatottság elleni létküzdelem egységes látomásában [...] A *Kinek fáj, emberek* versstruktúrája még József Attilára emlékeztet, a strófa és sorok hosszúságát az érzés és gondolat hullámmása, spirális vonalú emelkedése határozza meg” (GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, 1992).

A *Kinek fáj, emberek* Bori Imrét Petőfi Sándor és József Attila tél-képzetű verseire emlékeztette, s Görömbei András ezt helyesen és egyetértően idézte. Érdemes lehet azonban ezt kiegészíteni azzal, hogy 1956 tragikus élménye bizonyonnyal inspirálta a költőt abban is, hogy ráutaljon Vörösmarty Mihály 1849 utáni műveire. Ez a kétségbeesett, apokalipszist idéző szemlélet erősödött fel 1956-ban, s változó intenzitással vált állandóvá Nagy László magyarságot és nagyvilágot is együtt látó szemléletében.

Görömbei András után 1998-as kismonográfiájában Tolcsvai Nagy Gábor is figyelmet ébresztően foglalkozott a költő 1956 tapasztalatát megörökítő verseivel.

Nagy László 1953 utáni költeményeit egyre gyakrabban nevezték bírálói nehezen érthetőnek, elvontan szimbolikusnak, látomásosnak. Kétségtelen, hogy ez a tendencia főként az 1956 utáni években egyre gyakrabban megmutatkozott. A költői személyiség belső alakulástörténete egyre többet kívánt meg a megértésre törekvő befogadótól. A versmegértés szellemi munka is, s talán soha nem lehet teljes körű. A *Kinek fáj, emberek* s tágabban fogalmazva az 1953–1956 közötti Nagy László-líra még az átlagos versolvasótól is joggal várhatta el a megértés lényegi elemeit. Tudjuk természetesen, hogy az 1950-es években még másfajta volt az irodalmi kánon csaknem mindegyik változata, annyi azért reménykedve kijelenthető, hogy a *Kinek fáj, emberek* 1956-ban nem a megértést tette volna lehetetlenné, hanem éppen fordítva, a közérthetőség miatt a Kádár-rendszer diktatúrájával szembesíthette az olvasót. 1965-re a cenzúra szelídebb változatai között élhetett a ma-

gyar szellemi élet, a *Himnusz minden időben* kötetben megjelenhetett a legnyíltabban a forradalomra utaló vers is, *A város címere*: „megvakul a naptár, a történelem, /.../ elkészül a város címere újra, / cirkalma lesz s füst és fohász, / mert eljön a fekete katona, / eljön a fekete katona.”

Nagy László költői világrépe, történelemszemlélete alapján okkal tartják egyik legfontosabb alkotásának *Az Országház kapujában* című művét, amely 1971-ben jelent meg, s igen erőteljes társadalombírálattal utalt a létező szocializmus rendszerére. Nem az elképzelt ideált utasította el, hanem azt a torzképet, ami lett belőle. Erről jó szava nem volt a költőnek. S aki prózai bizonyítékra is kíváncsi, idézze fel azt a jelenetet, amelyet Kósa Ferenc örökített meg, s az éppen az Országház épületében történt.

....valamikor a hetvenes évek közepe táján akarva-akaratlanul kibékíthetetlen konfliktusba keveredtünk a diktatúra egyik főkorifeusával. Az illető – akkoriban az Országházban székelt – berendelt bennünket: Nagy Lacit, Csoóri Sanyit meg engem a hivatalába. Még jóformán le sem ültünk, máris hisztérikusan ránk támadt. Vádolt, tajtékozott és fenyegetődött. Mi rezzenéstelen arccal viseltük a szitkozódásait, majd, amikor kidühöngte magát, Laci a szemé közé nézett, és csöndes, de szigorú hangon így szólt:

– Befejezte?!... Akkor én is mondanék valamit... Először is: maga velem így nem beszélhet, mert az én hajam fehérebb, mint a magáé. Másodszor: azért nem beszélhet így velünk, mert mi többet tettünk le ennek a népek az asztalára, mint maga. Sokkal többet... Harmadszor: vegye tudomásul, hogy bár ez a ház nem a miénk – de nem is a magáé!

– Hát akkor kié?! – kérdezte az illető megrökönyödve.

– Egyelőre még, sajnos, egy idegen hatalomé – mondta Laci –, de legyen nyugodt, hamarosan azoké lesz, akiket megillet. És akkor majd maguk is megtanulnak másképpen beszélni velünk. Emberi hangon. Most még megteheti, hogy akár ki sem ereszt minket ebből az épületből, de eljön az idő, amikor majd annak is örülhet, ha egyáltalán szóba állunk magával. Egyszerűen azért, mert nekünk igazunk van, magának pedig nincs igaza – csak hatalma.”

